

IVAN LAJIĆ

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

Hrvatske migracije početkom 21. stoljeća

SAŽETAK

U novijem radoblju u Hrvatskoj koegzistiraju svi migracijski modaliteti što govori da se njezina populacija nalazi na visokom stupnju migratibilnosti, a ujedno i o prisustvu svekolikih čimbenika koji ih uzrokuju. Obujam hrvatskih migracija, prostorni razmještaj njenih ishodišta, demografske strukture migracijskog kontingenta, a posebice negativni migracijski saldo Republike i glavnine njenih regija, nameću pitanje o nepovoljnom djelovanju na društveno-gospodarski, a osobito demografski razvitak. Usporedo, neki dosad prevladavajući oblici, kao što su primjerice gospodarske migracije u zemlje Zapadne Europe, sezonske unutrašnje migracije i cirkulacija radne snage, migracije »selo – grad« postaju migracijske pojave drugorazrednog značenja. Usprkos tome, i u novoj migracijskoj konstelaciji migracije djeluju nepovoljno na demografski razvitak Hrvatske. Unutarnja demografska polarizacija Hrvatske, koja se očituje kroz propulzivne prostore na jednoj, nasuprot sve širem depopulacijskom polu na drugoj strani, se pojačava, jer se vitalnost demografskih zbivanja (prirodni prirast i pozitivni migracijski saldo) veže uz najveće gradove, što dodatno stvara problem asimetričnog prostornog razvitka snaženjem oligocentričkog značenja regionalnih središta. Procjenjujemo da je prirodni pad stanovništva Hrvatske u međupopisnom razdoblju od 1991. do 2001. iznosio oko 45.000 što znači da je, promatrajući samo tu sastavnicu ukupnog kretanja stanovništva, broj žitelja Hrvatske trebao pasti sa 4.784.265 na 4.739.265. Međutim, taj je broj opao na 4.437.460. Dakle, po ovim, istina neujednačenim kriterijima, Hrvatsku je napustilo 301.805 stanovnika više nego što je istovremeno uselilo. Dvije osnovne kategorije koje participiraju u tom gubitku su stanovnici Hrvatske koji nisu po preporuci međunarodnih ustanova popisani kao stanovnici naselja popisa u zemlji zbog odsustvovanja duže od dvanaest mjeseci, a to su skupine izbjeglica i kontingent zaposlenih i njima pridruženih članova u inozemstvu. Tu treba pridodati i najnoviju kategoriju radnih migranata, koju smo uvjetno nazvali »odljevom mozгова«. Premda je teško uspoređivati, prilikom popisa stanovništva 1991. ustanovljen je broj od 285.216 stanovnika Hrvatske koji su bili na radu u inozemstvu ili su bili njima pridruženi. To je stanovništvo činilo 6,0% ukupne populacije. Ako danas promatramo odnos broja stanovnika u inozemstvu prema stanovništvu u zemlji, taj se udio smanjio na 5,6%. U taj odnos nije uključena izbjeglička populacija, koja će se zasigurno jednim dijelom i vratiti u Hrvatsku. Uključimo li i nju u inozemni korpus postotak se osjetno mijenja (premda je i unutar službenog popisa umjesto izjašnjavanja kao izbjeglice informator za tu osobu izjavio da je radni emigrant). Po našoj procjeni, a ne izračunu (nejasne metodološke kategorije) godine 2001. u inozemstvu živi 11,9% stanovnika Hrvatske.

KLJUČNE RIJEČI: prisilne migracije, migracijski saldo, izbjeglištvo, prognaništvo, ilegalne migracije, demografski gubici, unutarnje migracije, vanjske migracije

Uvod

Suvremene hrvatske migracije pokazuju izrazitu složenost, pa stoga pričinjavaju poteškoće relevantnim znanostima i strukama pri raščlambi kako općega migracijskog kon-

teksta, tako i pojedinih migracijskih oblika. U novijem razdoblju koegzistiraju svi migracijski modaliteti, što upućuje na visok stupanj migratibilnosti hrvatske populacije, a ujedno i na prisutnost svekolikih čimbenika koji ih uzrokuju. Upravo je sadašnja migracijska zbilja uvjerljiv dokaz da se ta pojava ne može prihvatiti samo kao jednostavno mehaničko seljenje, već kao složen dinamički proces tijesnih interakcija društveno-političkih, gospodarskih i ostalih demografskih fenomena, što samo potvrđuje da su one odraz društveno-gospodarskoga, političkog i demografskog razvoja. Pitanje je koliko je njihov kontinuitet sekularan i prihvaćamo li neke njihove oblike kao periodičku pojavu, te koliko su one »hrvatske«, dakle autonomne, a koliko su odraz širih regionalnih procesa te dio europskih migracijskih procesa posljednjeg desetljeća. Pritom se ne smije izostaviti i iseljenički preoceanski smjer. Obujam hrvatskih migracija, prostorni razmještaj njezinih ishodišta, demografske strukture migracijskoga kontingenta, a osobito negativni migracijski saldo Republike Hrvatske i glavnine njezinih regija, nameću pitanje o nepovoljnim učincima, kako kratkoročno, tako i dugoročno, na svekoliki društveno-gospodarski razvoj. Svaka zahtjevnija raščlamba suvremenih hrvatskih migracija morala bi odgovoriti na pitanja o njezinu obujmu i pojavnim modalitetima, njenim smjerovima, te o prošlosti, a još više budućem, trajanju njezinih oblika. Potonje je već sada nezaobilazan element rasprava i nedoumica subjektivnih čimbenika društveno-političkoga i gospodarskoga života zemlje (pitanje povratka izbjeglica, pitanje »prisutnosti« i »stalnosti« u Popisu stanovništva 2001., pitanje dvojnog državljanstva Hrvata izbjeglica iz susjednih zemalja, demografski indikatori, birački zakon itd.).

U suvremenoj fazi evolucije hrvatskih migracija, koju smatramo atipičnom i kratkotrajnom, redosljed prema važnosti odnosno prisutnosti pojedinih oblika i njihova obujma odraz je primarno društveno-političkih prilika kroz koje u ovom razdoblju prolazi Hrvatska i šira regija, za razliku od razdoblja nakon Drugoga svjetskog rata kada su migracije bile odraz dostignuta stupnja privrednog razvoja. U tom kontekstu možemo govoriti o migracijskim napetostima između razvijenih i nerazvijenih dijelova zemlje, a u novijoj povijesnoj fazi i o razlici u stupnju gospodarskog razvoja Hrvatske i visokorazvijenih zemalja Zapada. Te su migracije bile uglavnom dobrovoljne, premda se u prvim poslijeratnim godinama ne smije zanemariti njihova ilegalnost i politička obojenost, te u unutarnjim migracijama dirigirano preseljavanje (»kolonizacija«). Nasuprot tome, presudni kriterij najnovije migracijske faze je njezina (ne)voljnost, odnosno prisila, jer izbjeglištvo, prognaništvo, azilantnost, iseljavanje i doseljavanje imaju neosporne uzroke u najnovijim ratovima i političkim antagonizmima na ovim prostorima.

Neki dosad prevladavajući oblici, kao što su na primjer gospodarske migracije u zemlje Zapadne Europe, sezonske unutarnje migracije i cirkulacija radne snage i migracije »selo – grad«, postaju migracijskim pojavama drugorazrednog značenja. Usprkos tome, i u novoj migracijskoj konstelaciji migracije djeluju nepovoljno na demografski razvoj Hrvatske. Unutarnja demografska polarizacija Hrvatske (propulzivni prostori na jednoj, nasuprot sve širem depopulacijskom polu na drugoj strani) se pojačava, jer se vitalnost demografskih zbivanja (prirodni prirast i pozitivni migracijski saldo) veže uz najveće gradove, što stvara dodatni problem asimetričnog prostornog razvoja snaženjem oligocentričkog značenja glavnih gradova hrvatskih regija.

Poseban problem u istraživanju suvremenih migracija predstavlja metodološka neujednačenost Popisa stanovništva iz 2001. s prethodnim popisima, pa je stoga vrlo teško kvantificirati obujam i migracijski smjer, te slijedom toga selidbeni saldo – kako na državnoj razini, tako i u okviru nižih administrativnih jedinica. Analitičari migracija su očit će se sa činjenicom da osnovne podatke o migracijama moraju prikupljati iz drugih, statistički manje relevantnih izvora, te je izvjesno da će se ponekad morati služiti i procjenama, prognozama i projekcijama.

1. Pokušaj tipologizacije suvremenih hrvatskih migracija

Složenost hrvatskih migracija ne dopušta automatsku primjenu uobičajenih kriterija koji definiraju pojedine oblike (tipove) migracija. Razdioba kriterija na jednostavne i složene u ovoj je migracijskoj fazi teško primjenjiva, jer je i glavina manje složenih kriterija doživjela stanovitu transformaciju koja pretpostavlja uvođenje pomoćnih indikatora kako bi oblik migracije dobio određenu kvalifikaciju u odnosu na širu pojavu. Tako primjerice najjednostavniji kriterij razdiobe migracija na *unutarnje* i *vanjske*, dakle onaj koji se odnosi na prelazak državne granice, revidiran je jer se u međuvremenu, zbog raspada Jugoslavije i osamostaljenja pojedinih republika, unutarjugoslavenski migracijski tok transformirao u vanjske migracije. Problem tipologizacije postaje složeniji prilikom primjene ostalih kriterija (kriterij dobrovoljnosti, trajanja, organiziranosti, motivacije migranta, uzročnosti itd.). Smatramo da je jedini stabilni kriterij ostala migracijska distanca odnosno udaljenost između migracijskog ishodišta i odredišta.

1.1. Unutarnje migracije

U prvom dijelu međupopisnog razdoblja od 1991. do 2001. unutarnje migracije uglavnom karakteriziramo kao dio neregularnoga demografskoga kretanja. Prevladava *prisilnost*; migrant je ratni prognanik, pretežno Hrvat iz ruralnih predjela Dalmatinske zagore, Like, Banovine, Korduna, zapadne i istočne Slavonije te Srijema. Osim Vukovara, svi gradovi su naselja nižeg stupnja centraliteta (Knin, Drniš, Benkovac, Beli Manastir, Petrinja, Slunj, Glina itd.), uz brojčanu nadmoć ruralnih naselja, već prije rata opterećenih brojnim demografskim depopulirajućim problemima (pad broja stanovnika, pretežnost stare populacije, odlazak mladih, pomanjkanje radno aktivne populacije itd.). Unutarhrvatska odredišta prognaništva su, osim četiriju glavnih regionalnih središta, mezoregionalna središta, pa čak i onda ako su bila pod neposrednom ratnom opasnošću (Slavonski Brod, Šibenik, Zadar, Gospić, Karlovac, Sisak, Vinkovci i dr.), što govori o prognaničkom uvjerenju o skorom povratku i završetku rata, ali i njegovu ruralnom podrijetlu i čvrstoj vezi sa zemljom koja se, posebice kad je riječ o starijem stanovništvu, vrlo teško napušta. U kontingentu prognaničke migracije djelomice se nalazi stanovništvo srpske nacionalnosti, koje napušta svoja naselja te privremeno seli u tzv. Krajinu. Naposljedku možemo ustvrditi da je prognaništvo u kojem sudjeluje pretežno hrvatsko stanovništvo svojevrсна, trajna ili privremena, migracija selo – grad, dok srpska populacija pretežno sudjeluje u migracijama grad – selo.

Osim prognaništva, kao tipa prisilnih migracija, *dobrovoljne unutarnje migracije* najnižeg su obujma u posljednjih pedesetak godina. Tome je razlog restrukturiranje

hrvatskoga gospodarstva, gospodarska kriza i visok stupanj nezaposlenosti. Tip radne snage koju nudi ruralni prostor Hrvatske nije tražen. Osim preseljenja na relaciji selo – grad ili manje naselje – regionalni centar, gotovo iščezava sezonska migracija te cirkulacija radne snage.

1.2. Vanjske migracije

Vanjske migracije su i nadalje prevladavajući hrvatski migracijski tip. Ovisno o migracijskoj distanci, možemo ih razdijeliti na:

- vanjske migracije unutar bivšega jugoslavenskog prostora,
- europske vanjske migracije i
- iseljništvo.

Mora se napomenuti da su prisutna oba migracijska smjera: imigracijski i emigracijski. Podjela je znanstveno korektnija ako se spomenute tri skupine dovode u vezu uzimajući u obzir barem kriterije voljnosti, vremena, motiva i konačnosti.

Migracije unutar bivšega jugoslavenskog prostora raspadom bivše države postaju vanjskima. Političke krize i nagovještaj ratova već su i prije 1991. pojačali migracijske smjerove u kojima pretežno sudjeluju vojvodanski i bokeljski Hrvati koji pristižu u Hrvatsku. Konačnim raskidom s bivšom tvorevinom nestaje i JNA, pa njezin mnogobrojan dotadašnji profesionalni sastav s obiteljima napušta Hrvatsku i vraća se u zavičaje. Budući da su u nacionalnoj strukturi časničkoga kadra prevladavali Srbi, i povratak je bio usmjeren prema Srbiji, Bosni i Hercegovini te Crnoj Gori. Dio, podrijetlom iz Hrvatske, upućuje se u tzv. Krajinu i sudjeluje u pobuni protiv legitimne hrvatske vlasti. Njihov odlazak možemo smatrati dobrovoljnim, iako politički motiviranim (neslaganje s hrvatskom samostalnošću) dok priliv Hrvata uveliko definira politički pritisak. Nasuprot tom migracijskom smjeru, s neovisnošću Hrvatske pojačava se povratnički iseljenički smjer u kojem pretežno sudjeluju predstavnici starije iseljeničke populacije koja je djelomice iz političkih razloga neposredno nakon Drugoga svjetskog rata napustila Hrvatsku, odnosno Jugoslaviju.

Poseban problem predstavlja definiranje migracija tijekom oružanih sukoba. Teško je odrediti granicu između dobrovoljnosti i prisilnosti, a još više *privremenosti* i *konačnosti*. U prvoj kriznoj fazi za populaciju koja migrira zbog rata rabio se Lahov termin *izbjeglice*, što znači »migranti zbog ratnih prilika« (Lah, 1951: 245). Stalnim porastom broja ratnih migranata unutar Hrvatske i rasplamsavanjem ratnih sukoba u Bosni i Hercegovini, koji su potaknuli novi ratni imigracijski val u Hrvatsku, kategorija ratnih izbjeglica specificira se na »prognanike«, to jest ratne migrante unutar Hrvatske, i »izbjeglice« – ratne migrante koji dolaze iz neke strane države ili iz nje odlaze. Osim što stanovništvo bježi iz područja ratnih sukoba na mirnija područja Hrvatske i tako postaje »prognaničkom« kategorijom, dio napušta zemlju što se tretira kao izbjeglištvo. Znatno dio bosanskohercegovačke izbjegličke populacije nalazi se u Hrvatskoj u tranzitu, ali zbog brojnih metodoloških problema nije nam poznat njihov točan broj i namjera ostanka u Hrvatskoj te daljnje implikacije na demografski razvoj Hrvatske.

Zbog ratnih prilika i nepostojanja elementarnih statističkih podataka o demografskim kretanjima, a stoga i migracijama na okupiranim područjima Hrvatske, ne zna se koliko je stanovnika tih područja sudjelovalo u njima. Tako se i prilikom odlaska glavnine Srba nakon redarstvenih i vojnih operacija 1995. ne zna kolik se broj tog stanovništva našao u izbjeglištvu. Mnogobrojni primjeri prije tih događaja govore da su uglavnom mlađi i obrazovaniji Srbi već bili napustili Hrvatsku i otišli u Jugoslaviju, a još više njih izvan Jugoslavije. Njih svrstavamo u kategoriju dobrovoljnih migracija, za razliku od njihovih sunarodnjaka koji su napustili Hrvatsku tijekom kratkotrajnih vojnih operacija, ne obazirući se na poziv hrvatske vlasti da ostanu u svojim krajevima. Strah od rata i osвете možemo smatrati dovoljnim razlogom prisilnosti migracija.

Ratne prilike, povećanje stope nezaposlenosti, sve veći stupanj obrazovanosti stanovništva, pomanjkanje investicija, zamrla turistička privreda, kriza ostalih »udarnih« hrvatskih gospodarskih grana itd. djeluju potisno, osobito na mlađu i obrazovaniju kategoriju stanovništva, u njihovoj namjeri seljenja u inozemstvo. Ta specifična migrantska skupina, koju uvjetno možemo nazvati »odljevom mozgova«, predstavlja prema obujmu, a još više prema strukturalnim kvalitativnim značajkama, prevladavajuću mirnodopsku i gospodarsku emigraciju novijeg razdoblja. Tradicionalna radna snaga iz Hrvatske na »privremenom radu« u Europi više nije nižekvalificirani proizvodni radnik, već sve više mladi obrazovani hrvatski građanin koji u hrvatskom zamrlom i besperspektivnom gospodarstvu nije našao prostora za afirmaciju svojih intelektualnih potencijala. Kako definirati te migracije: kao prisilne ili dobrovoljne? One su u svakom slučaju gospodarski motivirane, ali dijelom i prisilne jer u njima sudjeluju migranti koji u domovini ne mogu naći posao ili su zbog utrnuća tvrtki ostali bez posla. S razvojem određenih oblika europskih integracija kojima se sve više približava i Hrvatska, mnoge migracijske definicije bit će stavljene na kušnju. Tako primjerice odlazak tog tipa radne snage u europske zemlje zasad nazivamo vanjskim migracijama s velikom vjerojatnošću njihove konačnosti, premda postoje veliki izgledi da će oni dio svog radnog vijeka ostvariti u zajednici zemalja kojima će pripadati i Hrvatska. Pretpostavljamo da će tada i radno pravo naše zemlje biti sastavni dio europskoga univerzalnog pravosuđa, pa će stoga i kategorija »stranog migranta« ili useljenika izgubiti pravni i politički smisao.

U suvremenim *povratničkim tokovima* migranata i njihovih pridruženih članova u zemljama Zapadne Europe ne sudjeluju samo hrvatski građani. Naime, nesređene političke prilike u susjednoj državi, Bosni i Hercegovini, djeluju odbojno na povratak njihovih građana u razjedinjenu zemlju. Stoga bosanskohercegovački Hrvati dijelom smatraju Hrvatsku za cilj svoga povratka, uglavnom se opredjeljujući za dva osnovna odredišta: Zagreb i priobalje. Za razliku od opterećenosti glavnoga grada, usmjerenost povratka prema jadranskoj uskoj priobalnoj crti znatno je disperzivnija i ne odnosi se samo na veće gradove, već i na manja turistička mjesta s jasnom razvojnom perspektivom.

1.3. Aktualizacija nekih oblika migracija

Sve prisutniji oblik vanjskih migracija imigracijskog smjera su migracije radi »poboljšanja kvalitete života«. To su migracije u kojima sudjeluje stanovništvo uglav-

nom Srednje i Zapadne Europe i dio su svjetskog migracijskog trenda. Stanovništvo postaktivne dobi tu životnu fazu nastoji provesti u mediteranskom ambijentu, daleko od velegradske vreve, te kupuje nekretnine, između ostaloga i na Jadranu. Taj oblik migracija koji djelomice možemo podvesti i pod turizam, ako je sezonskoga karaktera a ne vezan uz preseljenje, poznaje i naša bliža povijest. Brojni ljetnikovci diljem naše obale bili su u posjedu bogatih predstavnika Austro-Ugarske Monarhije ili susjedne Italije koji su ondje provodili veći dio godine. Obnavljanje tog oblika migracija širih je razmjera jer u njima sudjeluju predstavnici srednjega građanskog sloja, a istodobno je opterećeno mnogobrojnim zakonskim propisima. Međutim, integriranjem u europske asocijacije nestat će imigracijske barijere, tako da će prema sadašnjem tempu kupnje, a još više prema zahtjevima, hrvatska obala postati kozmopolitsko imigracijsko područje uglavnom ostarjele populacije.

Poseban zemljopisni i geopolitički položaj Hrvatske koja je kontaktna zona između velikih europskih regija te raspalih političkih asocijacija (mediteranska, podunavska i srednjoeuropska zemlja, na granici između Istočne i Zapadne Europe, graniči sa članicom EU – Italijom i u neposrednoj je blizini njezinih ostalih članica) uključuje ju u glavni europski smjer *ilegalnih migracija* koji ishodišta ima u zemljama Srednje i Centralne Azije, zemljama bivše Jugoslavije i »istočnog bloka«. Obujam tih migracija eskalira nakon prestanka rata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Ilegalne migracije nisu novi migracijski oblik na našim prostorima. Bile su prisutne osobito neposredno nakon Drugoga svjetskog rata (politički motivirane), a šezdesetih je godina ilegalan prelazak granice bio potaknut zapošljavanjem ilegalnih migranata u kapitalističkim zemljama. S dopuštanjem odlaska jugoslavenskih građana u inozemstvo one su nestale, a iznova se javljaju kao političke ilegalne emigracije (posljedica političkih zbivanja u Hrvatskoj 1971.). Za razliku od suvremenih ilegalnih migracija u kojima ne sudjeluju hrvatski građani već stanovnici ratnih područja i depriviranih regija te velikim dijelom Azijati koji u svojim domovinama nemaju uvjete za egzistenciju, tu kategoriju u strogo metodološkom pogledu i ne možemo nazvati migrantima. Naime, ne radi se o promjeni mjesta prebivališta na neki duži rok, već su to migranti u tranzitu kojima Hrvatska nije useljeničko odredište. Međutim, budući da su oni dio svjetskoga migracijskog sustava (gdje značajno i vrlo osjetljivo mjesto pripada Hrvatskoj) i budući da će dio ostati i u Hrvatskoj, svrstavamo ih u sustav suvremenih hrvatskih migracija.

2. Koje migracijske podatke možemo dobiti iz Popisa stanovništva 2001.?

Aktualni Popis stanovništva trebao bi biti osnovnim demostatističkim vrelom podataka o suvremenim hrvatskim migracijama. Međutim, brojne neusklađenosti i metodološke preinake u odnosu na prethodne popise analitičarima ne omogućuju kvalitetnu interpretaciju mehaničkih zbivanja u proteklih desetak godina. Dok je dosadašnja popisna praksa primjenjivala načelo tzv. stalnog stanovništva, što je obuhvaćalo prisutno stanovništvo u prebivalištu ali i privremeno odsutno, posljednji popis stanovništva primjenjuje načelo tretiranja ukupnog stanovništva kao zbroja stanovnika naselja koji u

njemu uobičajeno stanuju, a da su u tome mjestu duže od 12 mjeseci. U Preporukama za međunarodne migracije (*Recommendations...*, 1988) definirano je da se osoba preselila u drugu zemlju ako je od njezina odlaska proteklo 12 mjeseci (engl. *long term international migrant*). To se načelo provodilo i prilikom ovog popisa. Definiranje migrantske populacije u metodologiji popisa u ukupan broj stanovnika taksativno navodi i sljedeće migracijske skupine: državljane Republike Hrvatske – djelatnike diplomatskih službi i članove njihovih obitelji, predstavnike u međunarodnim organizacijama, kao i detaširane radnike koji se, iako odsutni iz zemlje duže od 12 mjeseci, uvjetno smatraju prisutnima u zemlji (i tako broje). U ukupan broj stanovnika uključuju se prema definiciji Ženevske konvencije i izbjeglice, građani koji privremeno rade u drugoj zemlji te dnevni i tjedni komutanti koji prelaze državnu granicu.

Stalnim stanovnicima naselja popisa smatraju se osobe koje u njemu imaju prijavljeno prebivalište i koje su izjavile da im je naselje popisa istodobno i prebivalište te da nemaju kućanstvo u drugom naselju Republike ili inozemstvu, bez obzira što u MUP-u nisu prijavljeni kao stalni stanovnici (nego imaju samo prijavu boravišta ili uopće nisu prijavljeni). Tako se i prebivalište tretira kao mjesto naseljenja građanina s »namjerom da u njemu stalno živi«.

S globalnog motrišta u popisnoj metodologiji, a naposljetku i prilikom uporabe popisnih podataka, u bilo kojoj migracijskoj raščlambi važna je kategorija pućanstva »stalno stanovništvo – odsutni iz naselja popisa«. Naime, taj podatak se odnosi na unutarnje i vanjske migrante. Odsutnost stalnog stanovništva veže se uz samostalan rad u inozemstvu ili kod stranog poslodavca, uz pridruživanje članu obitelji koji je aktivan u inozemstvu, uz zaposlenost u inozemstvu u diplomatskim ili sličnim predstavništvima, ili pridruženost zaposlenomu, uz izbjeglice, osobe na školovanju, liječenju, turističkom putovanju itd.

U najnovijem Popisu stanovništva zbog prisilnih je migracija vrlo osjetljivo pitanje kategorije izbjeglica odnosno registriranje onih koji su izbjegli iz Hrvatske te onih koji su privremeno prisutni kao izbjeglice u hrvatskim naseljima. Potonjoj kategoriji privremeno prisutnih valja pridodati kategoriju prognanika.

Kategorija izbjeglica iz Hrvatske teško se može egzaktno obuhvatiti i zasigurno je znatno veća nego što se statistički i popisno iskazuje. Vrlo je upitan status tih migranata ovisno o kriteriju konačnosti. Kao izbjeglice iz Hrvatske tretiraju se osobe za koje su članovi kućanstva izjavili da su odsutni iz prebivališta i da borave u inozemstvu kao izbjeglice, to jest da su napustile prebivalište u Hrvatskoj zbog ratnih okolnosti, bez obzira jesu li na temelju izbjegličkog statusa u inozemstvu dobili boravišnu dozvolu. Na temelju preporuke međunarodnih organizacija te se osobe ne uključuju u ukupan broj stanovnika naselja popisa.

Prognanike tretiramo kao privremeno prisutne migrante koji su u trenutku popisa zbog ratnih okolnosti odsutni iz prebivališta i borave u nekom drugom naselju unutar Republike Hrvatske. I njihov je status upitan ovisno o kriteriju konačnosti, ali za razliku od izbjeglica iz Hrvatske, s globalnog demografskog motrišta oni nisu osjetljiva kategorija, jer se svi demografski učinci vežu uz njihovu zemlju. U privremeno prisutno stanovništvo uključuju se i izbjeglice iz drugih zemalja prisutne u Hrvatskoj.

Kao stalne stanovnike naselja popisa, ali odsutne tijekom popisa, popisna metodologija obuhvatila je i dvije, uglavnom radno aktivne kategorije, koje su odsutne iz naselja i duže od godinu dana te se u prebivalište rjeđe vraćaju. To su osobe na radu ili boravku u inozemstvu te odsutni iz zemlje, najčešće radi školovanja, rada i ostalih razloga, pri čemu tu ubrajamo i prognanike. Toj kategoriji suprotstavlja se kategorija prisutnosti, koja je *de facto* pozitivan predznak kategorije odsutnosti. Obuhvaća kategoriju prognanika i prisutne duže od godine dana u mjestu popisa iz kojeg rjeđe odlaze u prebivalište. Sve prethodno navedene skupine metodološki su vrlo fleksibilne, to jest velika je vjerojatnost da će se već prilikom prvoga sveobuhvatnijeg statističkog praćenja, a zasigurno prilikom sljedećeg popisa stanovništva, njihov formalno pravni položaj, a time i demostatistički, promijeniti

3. Kvantifikacija migracijskih tokova

Mnogobrojne, ranije navedene migracijske kategorije teško je brojčano iskazati. Kompleksnost situacije proizlazi iz:

- slabo obrađene migracijske statistike,
- neusporedivosti rezultata Popisa stanovništva iz 2001. s prethodnim Popisima i
- prevladavanja ratnih, prisilnih migracija, koje se uobičajeno teže mogu statistički obuhvatiti.

Ograničavajući čimbenici kvalitetnog praćenja migracijskih tokova ne mogu se izolirati jer se velikim dijelom njihove domene suprotstavljaju. Veći se problemi migracijskog obuhvata nalaze na negativnoj strani migracijske bilance, dakle na iseljeničkim tokovima. Tu su posebice osjetljive izbjegličke kategorije i kategorija državljana na radu u inozemstvu. Broj ratnih izbjeglica iz Hrvatske moguće je dobiti pretraživanjem statistike ulaznih tokova u zemlje gdje su uglavnom usmjereni, a to su SR Jugoslavija i Bosna i Hercegovina (Republika Srpska). Međutim, dio izbjegličkoga korpusa uputio se i u ostale zemlje, uglavnom Zapadnu Europu i prekomorske zemlje. Koliko su se oni izjašnjavali kao izbjeglice, a koliko kao mirnodopski migranti, ovisilo je o mnogim okolnostima, kako zemalja prijema, tako i njihovih osobnih stavova i interesa. Stoga je tu kategoriju teško odvojiti od mirnodopske novije gospodarske emigracije koja se prema nekim izvorima (Pokos, 1999) u posljednjih desetak godina povećala na preko 100.000 emigranata, uglavnom mlađe dobi i više stručne spreme.

U međupopisnom razdoblju statistički se pratilo unutarnje migriranje građana na razini županija. Tu uključujemo i prognaništvo dijela populacije koja se tijekom rata nalazila pod administrativnim suverenitetom Republike Hrvatske, dok za tzv. Krajinu takvih podataka nemamo. Osim toga, u međupopisnom razdoblju nije se pratila ni dnevna cirkulacija niti sezonske migracije. Valja istaknuti da se u tom razdoblju počinju kvalitetnije pratiti svi oblici ilegalnih migracija.

Zbog teškoće korištenja istovjetnih podataka u popisima stanovništva 1991. i 2001. gotovo je nemoguće egzaktno izraziti selidbeni saldo Republike Hrvatske.

Problem pri izračunavanju selidbenog salda, osim metodološke neujednačenosti posljednjih dvaju popisa, predstavlja i slaba obuhvaćenost prirodnoga kretanja dviju

kategorija stanovništva: izbjeglica iz Hrvatske i hrvatskih građana u inozemstvu koji su obuhvaćeni popisom 2001. (oko 247.000 radno aktivnih i pridruženih članova). Biodinamika stanovništva Hrvatske u posljednjih je desetak godina vrlo nepovoljna. Rađanje je opadalo, tako da je od oko 54.000 rođenih 1991. na cjelokupnom teritoriju Hrvatske (tu su uključena i okupirana područja) u ovom trenutku obujam živorođenih pao na približno 48.000. Toj bi brojki trebalo pridružiti i natalitet izbjegličke populacije. Mortalitet je početkom promatranog desetljeća bio viši od uobičajenoga zbog neposrednih ratnih gubitaka; danas se stabilizirao na oko 54.000. Procjenjujemo da je prirodni pad stanovništva Hrvatske u međupopisnom razdoblju od 1991. do 2001. iznosio oko 45.000, što znači da je, promatramo li samo tu sastavnicu ukupnoga kretanja stanovništva, broj žitelja Hrvatske trebao pasti sa 4.784.265 (*Popis stanovništva 1991, 1992: 5*) na 4.739.265. Međutim, taj je broj pao na 4.437.460 (*Popis stanovništva 2001, 2002*). Dakle, prema tim, istina neujednačenim, kriterijima Hrvatsku je napustilo 301.805 stanovnika više nego što je istodobno uselilo. Dvije osnovne kategorije koje sudjeluju u tom gubitku su stanovnici Hrvatske koji prema preporuci međunarodnih ustanova nisu popisani kao stanovnici naselja popisa u zemlji zbog odsustnosti duže od dvanaest mjeseci, a to su skupine izbjeglica (280.000) te kontingent zaposlenih i njima pridruženih članova u inozemstvu. Iz konstrukcije selidbenog salda proizlazi da je Hrvatsku u razdoblju od 1991. do 2001. napustilo 201.850 migranata koji pripadaju prvenstveno radnoj migraciji. Njima valja pridodati i najnoviju kategoriju radnih migranata koju smo uvjetno nazvali »odljevom mozгова«. Na pozitivnoj strani selidbenog salda najzastupljenija je skupina ratnih imigranata iz susjednih zemalja (150.000) i migranata povratnika (30.000).

Tablica 1: Konstrukcija selidbenog salda Hrvatske u razdoblju 1991.–2001.

	1991.	2001.
Broj stanovnika	4.784.265	4.437.460
Prirodni prirast (pad) 1991.–2001.		- 45.000
Očekivani broj		439.265
Selidbeni saldo 1991.–2001.		301.805
Broj izbjeglica		280.000
Broj radnih emigranata		247.000
Broj useljenika		150.000
Broj iseljenika-povratnika		30.000

Selidbeni saldo Republike Hrvatske u međupopisnom razdoblju od 1991. do 2001. bitno se razlikuje od gore navedene konstrukcije temeljene na popisnim rezultatima dvaju popisa i prirodnom prirastu (padu) stanovništva Hrvatske. Tako je prema službenoj statistici ukupan broj osoba doseljenih iz inozemstva u Republiku Hrvatsku u razdoblju od 1992. do 2001. bio 416.911, a broj odseljenih u inozemstvo 107.480, iz čega proizlazi pozitivni migracijski saldo naše zemlje s inozemstvom od 309.431 osoba. Prema izvorima Državnog zavoda za statistiku (*Priopćenje DZSRH, 2002*), vanjske

migracije stanovništva Republike Hrvatske iz kojih se izračunava migracijski saldo odvijale su se u proteklih deset godina ovako:

Tablica 2: Dospeljeno stanovništvo u Hrvatsku i odseljeno u inozemstvo u razdoblju između 1992. i 2001.

Godina	Dospeljeni iz inozemstva	Odseljeni u inozemstvo	Migracijski saldo
1992.	48.324	8.859	39.465
1993.	57.702	9.169	48.533
1994.	33.426	10.163	23.263
1995.	42.026	15.413	26.613
1996.	44.596	10.027	34.569
1997.	52.343	18.531	33.812
1998.	51.784	7.592	44.192
1999.	32.910	14.285	18.625
2000.	29.385	5.953	23.432
2001.	24.415	7.488	16.927
Ukupno	416.911	107.480	309.431

Izvor: Priopćenje DZSRH, br. 7.1.2., Zagreb, 2002.

Kad bi se *a priori* bez analitičke podloge prihvatili ti podaci i odbili podaci o negativnom prirodnom kretanju i izbjeglicama iz Hrvatske, Hrvatska bi prilikom popisa stanovništva 2001. brojala oko 4.768.000 stanovnika. Takvom primjenom »nestalo« bi oko 331.0000 stanovnika, što znači da su postavke za izračunavanje migracijskog salda pogrešne. Prema našem sudu radi se o problemu obuhvata osoba koje prilikom useljenja pri Ministarstvu unutarnjih poslova prijavljuju prebivalište i osoba koje odjavljuju prebivalište prilikom iseljenja. Budući da je interes useljenika da prilikom dolaska prijave prebivalište i temeljem toga steknu raznovrsna prava, svi to rade. Međutim, prilikom odlaska iz zemlje nemaju koristi od odjavljivanja prebivališta, pa stoga to i ne čine. To se osobito odnosi na ratne useljenike s namjerom tranzita, koji su se (podrijetlom uglavnom iz Bosne i Hercegovine) pri ulasku u Hrvatsku izjasnili da su u njoj s »namjerom da u njoj stalno žive« (što je dio definicije o prebivalištu), ali su je s vremenom i napustili ne odjavivši se.

Popisna kategorija stanovnika odsutnih tijekom popisa može se uvjetno razdijeliti prema kriteriju kojim vršimo razdiobu na unutarnje i vanjske migracije. Kada govorimo o unutarnjim migracijama radi se o privremenim unutarnjim migracijama koje se uglavnom odnose na sezonske migracije te zasad još prisutno prognaništvo. Ali, tu su uključene i cirkulacije koje *de facto* i ne smatramo migracijama, a kamoli iseljenjem, jer potonja skupina nije neposredno popisana budući da se u kritičnom trenutku popisa nalazila izvan mjesta stanovanja. Tako je sveukupno odsutnih iz mjesta popisa, a koji su se nalazili u

Hrvatskoj, popisom registrirano 180.189, od čega je na školovanju izvan mjesta popisa bio 53.041 stanovnik, na radu 38.572 stanovnika, a prognanika 30.972. Obiteljski razlog odsutnosti, a to je najčešće pridruženost aktivnom članu, navelo je 15.817 stanovnika, a ostale razloge odsutnosti čak 41.789. Toj kategoriji pripada i brojno izbjeglo stanovništvo za koje bliži informator nije želio definirati stvarni razlog odsutnosti. Taj argument je vjerodostojniji već i zbog toga što je u drugim zemljama registrirano samo 164 izbjeglica iz Hrvatske. Odsutnih iz naselja popisa koji se nalaze u inozemstvu bilo je 226.151, od čega na radu 124.223 građana Hrvatske, kojima se pridružilo još 64.955 osoba, najčešće bližih članova obitelji. Na školovanju u inozemstvu nalazilo se 9.593 stanovnika, a ostale razloge boravka u inozemstvu navelo je 23.599 stanovnika. Toj skupini pribrajalo se i diplomatsko osoblje te ono na radu u stranim i međunarodnim organizacijama (2.794 osobe) te njima pridruženi članovi obitelji (823 osobe).

Premda je teško uspoređivati, prilikom popisa stanovništva 1991. ustanovljen je broj od 285.216 stanovnika Hrvatske koji su bili na radu u inozemstvu ili njima pridruženih. To je stanovništvo činilo 6,0% ukupne populacije. Ako danas promatramo odnos broja stanovnika u inozemstvu prema stanovništvu u zemlji, taj se udio smanjio na 5,6%. U taj odnos nije uključena izbjeglička populacija, koja će se zasigurno dijelom i vratiti u Hrvatsku. Uključimo li i nju u inozemni korpus, postotak se osjetno mijenja (premda je i unutar službenog popisa umjesto kao izbjeglicu informator tu osobu označio kao radnog emigranta). Prema našoj procjeni, a ne izračunu (zbog nejasnih metodoloških kategorija), 2001. u inozemstvu živi 11,9% stanovnika Hrvatske.

Kao što smo istaknuli, popisna statistika daje apsolutno neuporabljiv podatak o broju *izbjeglica* iz Hrvatske. Stvarno stanje je podložno brojnim desetljetnim oscilacijama, a osnovno je naglasiti da se u izbjeglištvu do 1995. nalazi stanovništvo pretežno hrvatske nacionalnosti, a nakon te godine i oslobođanja okupiranih krajeva u izbjeglištvu odlaze stanovnici tih područja, velikim dijelom srpske nacionalnosti. Kako navodi Živić (1999: 781), a prema izvorima Ureda za prognanike i izbjeglice pri Vladi Republike Hrvatske, vidljivo je kako se kretao broj izbjeglica od 1992. do 1998. (tablica 3), uz napomenu da se prvi stupac odnosi na izbjeglice pretežno Hrvate, a drugi na izbjeglice pretežno Srbe izbjegle u Jugoslaviju te Bosnu i Hercegovinu.

Tablica 3: Broj izbjeglica iz Hrvatske u razdoblju 1992.–1998.

Dio Hrvatske	Godina						
	1992.	1993.	1994.	1995.	1996.	1997.	1998.
Slobodni	114.856	77.500	51.925	34.790	16.825	-	-
Okupirani	74.728	117.000	127.000	175.000	314.689	289.571	280.230
Ukupno	189.584	194.500	178.925	209.790	331.514	289.571	280.230

Izvor: Vlada Republike Hrvatske, Ured za prognanike i izbjeglice, Analitički odjel i procjene D. Živića, 1999.

Kao stanovništvo naselja popisa obuhvaćene su i *izbjeglice iz drugih država* bivše Jugoslavije kojih je registrirano 8.843. Brojnija je bila prognanička kategorija. Tako

je popisom evidentirano 30.972 prognanika. Međutim, za suvremene migracije u Hrvatskoj na prijelazu stoljeća to je bio gotovo najrašireniji oblik, koji se postupno smanjivao s ublažavanjem ratnih posljedica. Kako procjenjuje Živić na temelju podataka Ureda za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske, broj prognanika u Hrvatskoj između 1991. i 1998. kretao se ovako: 1991. oko 30.000 prognanika, 1992. – 269.351 prognanika, 1993. – 254.791, 1994. – 247.480, 1995. – 192.727, 1996. – 174.330, 1997. – 113.575 i 1998. – 97.973 prognanika. Zbrojimo li prognanike i izbjeglice, dobivamo podatak da je u većem dijelu prošlog desetljeća preko 10% hrvatske populacije bilo obuhvaćeno prisilnim migracijama.

Podaci koji govore o *preseljenju stanovništva unutar države* pokazuju da taj oblik migracija ne pokazuje snažnije oscilacije. Državna statistika objavila je podatke za razdoblje između 1997. i 2001., pri čemu se taj oblik migracija kretao ovako:

Tablica 4: Stanovništvo koje se selilo unutar Republike Hrvatske od 1997. do 2001.

	Godina				
	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.
Svega	79.501	78.005	68.392	84.363	73.009
Muški	36.623	35.458	30.655	37.954	32.685

Izvor: Priopćenje DZSRH, 7.1.2., Zagreb, 2002., str. 10.

Prevladavajući unutarmigracijski smjer bilo je doseljavanje iz druge županije, tako da se može govoriti o dominiranju veće migracijske distance unutarnjih migracija. Tako 2001. te osobe čine 42,2% unutarnjih migranata. Na drugome su mjestu unutaržupanijske migracije. Naime, u tom je smjeru unutarnjih migracija navedene godine participiralo 28.378 migranata, što je činilo 38,8% ukupnog broja migranata unutar Hrvatske. Doslavljanje iz drugog naselja istoga grada ili općine najslabije je zastupljena migracijska distanca unutarnjih migracija. U njoj je sudjelovalo 19,0% migranata.

Od dvadeset hrvatskih županija samo šest ima pozitivni međužupanijski migracijski saldo (Zagrebačka, Primorsko-goranska, Istarska, Zadarska i Splitsko-dalmatinska), dok ostale, kao i Grad Zagreb imaju negativni međužupanijski migracijski saldo. Dok Zagrebačka županija ima najveći pozitivni migracijski saldo s ostalim županijama, glavni grad Zagreb s tim administrativno-teritorijalnim jedinicama imao je 2001. izrazito negativni saldo, što govori da migranti iz Hrvatske više »pritišću« zagrebački prsten nego urbanu jezgru.

Političke promjene u Europi, sve veći jaz između siromašnih i bogatih zemalja, slobodno prelaženje granica unutar zemalja Europske unije, ali i stroga kontrola ulaska u »schengenske države«, pojačali su *ilegalne* dolaskе u Europu i, što je najgore, organizirano krijumčarenje ljudima. Hrvatska se nalazi na ilegalnim tokovima koji se slijevaju u Europu; broj registriranih ilegalnih prelazaka sve je veći. To se posebice osjeća nakon prestanka ratnih sukoba na prostorima bivše Jugoslavije. Godine 1995. registrirano je 776 ilegalnih migranata, 1996. – 1.065, 1997. – 3.289, a već je 1998. taj broj udvostručen na 7.411. Godine 1999. hrvatske granične službe registrirale su 9.977 ilegalnih migranata, što je u odnosu na 1995. trinaest puta veća brojka.

Zaključak

Politička su zbivanja na prostoru bivše Jugoslavije uvelike definirala suvremene migracije u Hrvatskoj. Dosad prevladavajući oblici hrvatskih migracija (radne emigracije u Europu, unutarnje migracije selo – grad i prekomorsko iseljavanje obujmom su, a i posljedicama, u posljednjih desetak godina postale drugorazrednog značenja. Tada počinju prevladavati prisilne, ratne migracije, pojavnih oblika »prognaništva« i »izbjeglištva«. Prognaništvo je uglavnom završen proces jer su se ratni stradalnici nakon prestanka rata vratili iz mirnodopskih predjela Hrvatske u ranije ratom zahvaćena područja. Nasuprot tome, izbjeglištvo, pretežno srpske populacije, velikim dijelom još traje, a povratak te skupine u domovinu je usporen. Neizvjesno je koliko je izbjeglištvo transformirano u trajno iseljenišvo. Prestrukturiranje privrede te gospodarska kriza koja rađa sve veću stopu nezaposlenosti destimulativno djeluju na unutarnje migracije, deruralizaciju, urbanizaciju te dnevno i sezonsko cirkuliranje radne snage. Sukladno tome, loše gospodarsko stanje potisni je čimbenik vanjskih migracija u kojima sve više participira mlada i visokokvalificirana populacija. Poseban demostatistički problem predstavlja metodološka neusklađenost posljednjeg popisa stanovništva s prethodnima. Osim neusporedivosti pojedinih popisnih kategorija, rezultati popisa ne omogućavaju kvalitetno izračunavanje selidbenog salda. Bili smo prisiljeni konstruirati selidbeni saldo mimo službenih podataka, te dobili negativni migracijski saldo od približno 300.000 stanovnika. Uz negativnu prirodnu sastavnicu ukupnoga kretanja stanovništva, snažna je emigracija dovela do pojave osjetne depopulacije države.

LITERATURA

- LAH, Ivan (1951). »Metode izračunavanja budućeg stanovništva i njegova primjena na stanovništvo Jugoslavije«, *Statistička revija*, Beograd, br. 2.
- POKOS, Nenad (1999). »Procjena broja iseljenih stanovnika Republike Hrvatske od popisa stanovništva 1991. do 30. lipnja 1998. godine«, *Društvena istraživanja*, Zagreb, god. 8, br. 5–6 (43–44), str. 725–734.
- Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujak 1991.: stanovništvo prema narodnosti po naseljima* (1992). Zagreb: Republički zavod za statistiku (Dokumentacija 881).
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001.: prvi rezultati po naseljima* (2001). Zagreb: Državni zavod za statistiku (Statističko izvješće 1137).
- Priopćenje DZSRH*, br. 7.1.2. (2002). Zagreb: Državni zavod za statistiku.
- Recommendations on Statistics of International Migration I* (1998). New York: UN.
- ŽIVIĆ, Dragutin (1999). »Promjene u dinamici i razmještanju prognaničko-izbjegličkog kontingenta u Republici Hrvatskoj od sredine 1991. do sredine 1998. godine«, *Društvena istraživanja*, Zagreb, god. 8, br. 5–6 (43–44), str. 767–791.

Ivan Lajić

CROATIAN MIGRATION AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

SUMMARY

Throughout the most recent time-period, all modalities of migration have existed, side-by-side, in Croatia, hence confirming a high degree of mobility of its population, and also indicating a wide range of factors causing migration. The scale of Croatian migration, the spatial distribution of the various sending areas, the demographic structure of the migrant contingent, and especially the negative migration balance on the national level, as well as on the level of the country's main regions, are all indications of a negative effect on socio-economic and especially demographic development. At the same time, some forms of migration that have previously dominated – e.g. economic migration to the countries of Western Europe, seasonal internal migration and circulation of labour, rural-urban migration – are by now becoming phenomena of second-rate importance. Nevertheless, in the present migration constellation, migration still has a negative effect on the demographic development of Croatia. The internal demographic polarisation within Croatia, characterised by propulsive areas on the one hand, and an ever broader depopulation pole on the other, is increasing in relevance, since the vitality of demographic events (natural growth and a positive migration balance) is tied to large cities, which brings about a further problem, i.e. an asymmetrical spatial development caused by the growing oligocentric significance of regional centres. The author estimates that natural growth of Croatia's population in the inter-census period from 1991 to 2001 amounted to 45,000. If only that component would be taken into account, Croatia's population should have fallen from 4,784,265 to 4,739,265. The population, however, fell to 4,437,460. Therefore, on the basis of such (in fact discrepant) criteria, 301,805 more persons left Croatia, than arrived through immigration in the same time-period. Two basic categories that have contributed to this loss are residents of Croatia that, according to the recommendations of international institutes, are not registered as residents of settlements in the country, since they have been absent for more than twelve months. These categories are refugees and the contingent of persons employed abroad (and supported family members, living abroad with them). Another more recent category of labour migrants should be added, which could be, conditionally, labelled "the brain drain". Although it is difficult to make comparisons, during the census of 1991 a total of 285,216 persons from Croatia were found to be employed abroad (or residing abroad as supported family members). This accounted for 6.0% of the total population of Croatia. If viewed today, the percentage of persons abroad in regard to the population residing in the country has fallen to 5.6%. This ratio does not include the population of refugees, which will certainly, at least in part, return to Croatia. If this group would have been incorporated in the category of persons abroad, the ratio would significantly be different (although, during the official census, census-takers registered such persons as labour migrants and not as refugees). According to the author's estimate, which is not a precise calculation (due to problems pertaining to methodological categories), in 2001 11.9% of Croatia's population was living abroad.

KEY WORDS: forced migration, migration balance, refugees, expellees, clandestine migration, demographic losses, internal migration, external migration

Ivan Lajić

LES MIGRATIONS CROATES AU DEBUT DU 21ème SIECLE

RÉSUMÉ

Ces dernières années voient coexister en Croatie toutes les modalités migratoires, signe que sa population a atteint un haut degré de mobilité migratoire, et qu'on est en présence d'un certain nombre de facteurs les suscitant. L'ampleur des migrations croates, la répartition spatiale de ses sources, les structures démographiques du contingent migratoire et en particulier le solde migratoire négatif du pays et de la plupart de ses régions, posent la question de son effet négatif sur le développement socio-économique, et surtout démographique. Parallèlement, certaines formes jusqu'à présent dominantes, telles par exemple les migrations économiques vers les pays d'Europe occidentale, migrations intérieures saisonnières et circulations de la main-d'oeuvre, ou encore migrations dans le sens « village – ville », ne revêtent plus qu'une importance secondaire. Il n'en reste pas moins que, dans cette nouvelle constellation migratoire, les migrations ont un effet négatif sur le développement démographique de la Croatie. La polarisation démographique interne de la Croatie – visible à travers les espaces propulsifs d'une part, en regard d'un pôle de dépopulation de plus en plus large d'autre part – s'intensifie, car les événements démographiques (croissance naturelle et solde migratoire positif) ne conservent leur vitalité que dans les villes les plus importantes, ce qui crée en outre un problème de développement spatial asymétrique avec un renforcement de l'importance oligocentrique des centres régionaux. Nous évaluons que la Croatie a connu une perte naturelle de population de 45.000 personnes entre les deux recensements (1991 et 2001). Si l'on considère uniquement cette composante de l'évolution générale de la population, cela signifie que le nombre d'habitants de la Croatie devait chuter de 4.784.265 à 4.739.265, or il a chuté à 4.437.460 habitants. Il ressort de ces critères, certes hétérogènes, que le nombre des personnes ayant quitté la Croatie est supérieur de 301.805 à celui des personnes s'étant fixées dans ce pays au cours de cette période. Les deux catégories fondamentales participant à cette perte sont les personnes qui, étant absentes depuis plus de douze mois, n'ont conformément aux directives des institutions internationales pas été recensées comme résidant dans le pays; il s'agit de réfugiés et du contingent de personnes travaillant à l'étranger, avec les membres de leur famille les y ayant rejoints. A cela il faut ajouter la catégorie la plus récente des migrants qui alimentent la « fuite des cerveaux. Bien que la comparaison soit difficile à établir, le nombre de citoyens croates travaillant à l'étranger ou résidant à l'étranger avec un citoyen croate y travaillant, était lors du premier recensement (1991) de 285.216 personnes, soit 6,0% de la population totale. Si nous considérons aujourd'hui le rapport entre le nombre de personnes travaillant à l'étranger par rapport à celui des habitants résidant dans le pays, cette proportion est tombée à 5,6%. Ce chiffre n'englobe pas le groupe des personnes réfugiées, dont un certain nombre reviendront sans aucun doute vivre en Croatie. Si nous l'ajoutons au groupe des citoyens croates vivant à l'étranger, la proportion change sensiblement (bien que dans le recensement officiel l'informateur ait indiqué que cette personne est à l'étranger pour raisons de travail et non pas réfugiée. Selon nos estimations, qui ne constituent pas un décompte (vu le manque de clarté des catégories méthodologiques), en 2001, 11,9% des citoyens croates vivaient à l'étranger.

MOTS CLES : migrations forcées, solde migratoire, réfugiés, déplacés, migrations illégales, pertes démographiques, migrations intérieures, migrations extérieures